

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. СТИЛІСТИКА. ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'42

В. М. Горенко

МОВНО-ПОЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ Я (EGO) В ЗМІСТОВИХ ЦЕНТРАХ ІДІОСИЛЮ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА

У статті розглянуто тексти поетичних творів відомого українського письменника Івана Перепеляка, самобутнього представника Слобожанщини, малодосліджені в аспекті когнітивної лінгвістики. У розвідці вперше здійснено спробу розглянути реалізацію концепту Я (EGO) в мовній картині світу І. Перепеляка. З'ясовано семантико-аксіологічні характеристики концепту Я (EGO), встановлено його багатогранну інтерпретаційну палітру, що демонструє загальномовне етнокультурне підґрунтя та авторську морально-філософську модель «ЛЮДИНА – СВІТ».

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, семантико-аксіологічні характеристики, Я (EGO), інтерпретація, Іван Перепеляк.

Horenko V. Linguistic and Poetic Interpretation of the Concept “I” (EGO) in the Content Centres of Ivan Perepeliak’s Idiostyle. *The article considers the texts of poetic works of the famous Ukrainian writer Ivan Perepeliak, an original representative of Slobozhanshchyna, who was compared to Hryhorii Skovoroda because of the philosophical richness of his works. His original linguistic thinking appears as a kind of authentic phenomenon, but the idiosyncrasy of the famous poet has not been fully studied yet.*

In the study, the attempt to consider the implementation of the concept “I” (EGO) in Ivan Perepeliak’s linguistic picture of the world has been made for the first time. The study of Ivan Perepeliak’s artistic and linguistic universe convinces that his work is the basis for various interpretations and decoding of authorial meanings, which are relevant for modern Ukrainians and important for future readers as well. Therefore, it requires detailed diverse studies, in particular in the aspect of cognitive linguistics. Identity and self-sufficiency represented in the author’s language world, where the interpretation of the concept “I” was reflected in the discovery of new poetic worlds, in organic relationship with the native land, Cossack ancestry, in the bosom of deep historical and national memory. The semantic and axiological characteristics of the concept “I” (EGO) have been clarified, its multifaceted interpretive palette has been established, which demonstrates the ethnocultural basis and the author’s moral of philosophical model “MAN – WORLD”. Ivan Perepeliak’s linguistic picture of the

world is inextricably linked with the artist's sense of personal states, with the understanding of his participation in the continuous development of mankind, nature, the country, the universe, etc. Probably, this is the appeal of his linguistic style, rich in individual authorial images, marked by sincere support for the fate of the region, Motherland, the world, and interest in it. Conceptualization of "I" primarily contributes to the realization of the author's position on life values, the historical fate of his Motherland, Ukraine, the world and the rapprochement of "I" with the image of the lyrical hero.

Keywords: concept, linguistic picture of the world, semantic and axiological characteristics, I (EGO), interpretation, Ivan Perebeliak.

Вступ

Сучасні лінгвістичні дослідження поетичного тексту значною мірою здійснюють у когнітивному річищі крізь призму антропоцентричної парадигми, що дає змогу не лише простежити об'єктивний характер мовних процесів, а й виявити засади творчої майстерні митця, розмаїття способів та форм поетичного мовотворення, прояснити й розкрити індивідуально-авторські особливості поетичної картини світу, своєрідність художньо-естетичної концептуалізації дійсності талановитим творцем. Цінні спостереження, систематизація й опис мовно-естетичного досвіду, вагомі узагальнення щодо специфіки функціонування мови в художньому тексті, репрезентації мовної особистості становлять основу численних наукових студій, зокрема й вітчизняних науковців, як-от: Г. Вокальчук, Т. Беценко, Н. Варич, К. Голобородька, С. Єрмоленко, В. Калашника, Л. Лисиченко, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнка, Л. Ставицької.

Одним з маловивчених у зазначеному аспекті є поетичний ідіостиль Івана Перепеляка, чия творчість постає основою для різнопланових інтерпретацій і декодувань актуальних нині авторських смислів. Мистецький доробок самобутнього поета розглядали здебільшого літературознавці М. Василенко, В. Гарвасюк, О. Ковалевський, Н. Матюх, І. Михайлин, В. Павленко та інші, відзначаючи тематичну розмаїтість його художньої спадщини, філософську насиченість, нові грані словесно-образного кодування. Проте оригінальне мовомислення як своєрідне автентичне явище, ідіостиль знаного поета, чий твори перекладено п'ятьма мовами й кого зіставляли з Григорієм Сковородою, який «так само народився на Полтавщині, увібрав у себе її красу й силу, а письменницьку славу здобув на Слобожанщині,

у її столичному місті – Харкові» (Михайлин. 2014: 4), поки що не досліджено повною мірою.

Мета цієї розвідки – виявити особливості мовно-поетичної інтерпретації концепту Я (EGO) Івана Перепеляка, з'ясувати семантико-аксіологічні характеристики цього концепту в змістових пластах поетового ідіостилю. Визначеній меті підпорядковані такі завдання: 1) репрезентувати концептуалізацію особистого Я як провідного прийому вербалізації світосприймання в поетичному мовомисленні Івана Перепеляка; 2) виявити семантичні сфери концепту Я (EGO) в поетичному ідіостилі Перепеляка; 3) розкрити своєрідність характеристик цього концепту.

Методи дослідження

Основні методи дослідження визначено його метою і змістом поставлених завдань: метод спостереження за мовним матеріалом та описовий із властивими йому прийомами інтерпретації застосовано як базові для всебічного аналізу концепту Я (EGO) в ідіостилі І. Перепеляка, метод компонентного аналізу дав змогу висвітлити семантику досліджуваного концепту в когнітивному аспекті, тлумачити значення лексем, які реалізовані в текстах поета й формують його концептосферу; лінгвостилістичний аналіз дав змогу врахувати мовно-художню організацію поетичного світу слобожанського митця, простежити взаємозв'язки мовних засобів у Перепелякових поетичних текстах. Матеріалом дослідження стала картотека, укладена методом суцільної вибірки зі збірок поета.

Виклад основного матеріалу

Мовна картина світу Івана Перепеляка нерозривно пов'язана з відчуттям особистісних станів митця, з розумінням своєї участі в безперервному розвитку людства, природи, країни, всесвіту тощо. Напевно, у цьому криється притягальна сила його лінгвостилю, багатого на індивідуально-авторські образи, позначені щирістю вболівань за долю краю, Вітчизни, світу, та інтерес до нього. Аналіз показує: концепт Я чітко виражений уже в ранній творчості І. Перепеляка, де поезії характеризуються наскрізним застосуванням займенника Я та присвійного займенника мій. Тут утворився семантично цілісний, насичений ліричний простір, у якому перетинаються семантичні площини “світу внутрішнього»” (світу ліричного героя)

і “світу зовнішнього” (макросвіту – світу інших суб’єктів та об’єктів). Для Перепеляка утворився поетичний світ, який означає співіснування цих двох світів як пріоритет у концептуалізації особистого Я.

Принагідно зауважмо, що вихідними для подібних міркувань, окрім досліджуваної поезії, є зауваги К. Голобородька: «Лінгвокогнітивна аналітика структурної побудови концепту Я дає підстави стверджувати, що він широко деталізований і репрезентований у поетичному макротексті ядерною сферою, приядерною зоною та периферійною площиною (Голобородько, 2010: 302–303).

Концептуалізація Я посилює його функціональну роль, сприяє усвідомленню авторської позиції та зближенню Я з образом ліричного героя, водночас залучаючи читача до участі в подіях, їх оцінки, співпереживання, визначення власної ролі тощо. Достатньо навести приклади назв та рядків поезій із першої збірки «Над Сулою-рікою» (1983): «Я хлібороб», «Мій день», «Колір слова (*«Знайти я в слові прагнув кольори...»*)», «Матері (*Я долею просвітлений твоєю...*)», «Джерело (*«З тих пір, де б не був я, – вертаю в село...»*)». Поетична творчість Івана Перепеляка має два періоди й репрезентована декількома змістовими центрами (циклами).

Перший змістовий пласт становлять твори, пов’язані з висвітленням джерел формування особистого Еґо в художньо-семантичній сфері Я – ПОЕТ. Життєвими маркерами постають конкретні автобіографічні віхи (факти): босоноге дитинство, набуття першого важливого досвіду, спогади про рідного батька, загиблого на війні, піклування вітчима Івана Григоровича Філоненка, материнська турбота й ласка, початок власного трудового шляху. Багатопланове Я оприявнюється у віршах «Село. З гаїв...» (1963), «Випалюєм цеглу» (1963), «Гармонь» (1970), «Етюд 1943 року» (1973), «Батько» (1973), «Баба Олена» (1975), «Жорна» (1979), «Матері» (1982) та ін. (Михайлин, 2014: 23–24).

Зокрема, в «Етюді 1941 року» чітко простежуємо паралель: розлом епох між силами світла й темряви та народження хлопчика Івана. Поява на світ сина-первістка зображена на зрізі міфологічного (боротьба Темряви й Світла) та буденного в інтертексті таких подій: «...скінчилася робота в полі, поземка листя кидала в окопи, пів-Європи тонуло в морокові фашизму, “похоронка” на батька ще десь ішла, але в селі ще про неї не знали, тому село й веселилося від

народження хлопчика і баби хрестилися на добро» (Михайлин, 2014: 25). Особливу роль у наведеному контексті відіграють дієслова, передаючи семантику життєвості, змін. Зауважмо, що поезія «Батько» споріднена із зазначеним вище віршем у розгляді однієї теми, адже вирости чесною й працьовитою людиною, продовжити славу свого роду мріє маленький хлопчик. У снах до нього приходить справжній батько, який загинув від фашистської кулі, відчувається, ніби він поруч із сином, підтримує його в усіх справах: *Приходив батько по ночах до хлопця / І клав долоню теплу на чоло* (Перепеляк, 2013а: 254). Для цього поетичного полотна характерні деякі тропи: епітети (*тузі дощі, дитинство прудконоге, полинний степ, світлий біль*); метафори (*в груди били вітри, стукав голод сумно, дитинство... мовило й пішло, німіло поле, побігло сонце*). Вдало використовує автор символ сонця (образ жінки-матері, трудівниці): *Тоді побігло борозною сонце / І, натовмившись, в травах прилягло* (Перепеляк, 2013а: 254).

Вірш-посвята «Матері» змальовує образ жінки, у «саяві доброти» якої поет зігрівався все життя. Він шкодує, що цій прекрасній людині довелося жити в чорні роки горя, війни, голоду, нестатків. Зате він своєю синівською любов'ю прагне компенсувати матері Євдокії Данилівні смуток, зробити її щасливою: *Для світла я віконниці відкрию, / Прийшовши в тиху днину й буревій. / Твій траур обійму і зрозумію: / Так рано став землею батько мій!* (Перепеляк, 2013а: 264). Вдячний син бере «в дорогу щастя і біду...», «готовий версти мірять», спішить «зігрітися у саяві доброти».

У портретному вірші «Баба Олена» автор створив образ бабусі по матері, у якої часто гостював. Ця чудова людина показана справжньою трудівницею, яка й хвилинки не посидить спокійно, *сонця на лежанці не проспить; лиш спалахне зірниця, – / З відрами уже біля криниці, / Тишу позбива на спориші* (Михайлин, 2014: 26). А коли підкосить поперек – не встати, вона, замість стогнати, ще й знову себе смертю забавля, прохаючи, щоб та не забарилася забрати її зі світу, аби не стати тягарем для рідні (там само).

Про своє захоплення в період раннього змушнення та самотійності І. Перепеляк відверто говорить у поезії «Дід Грицько», де постає образ шанованого в селі чоловіка, що є авторитетом і для хлопця, і для сільчан: *По господарству в нього всюди лад; він не кидав своє слово невпопад; застерігав не відступати, як наступає гад, / Котрий відверто*

зневажа Україну. / І її слово, й пісню солов'їну, / Готуючи таємно рішинець (Перепеляк, 2013а: 550). Водночас автор вибудовує мислимі паралелі: лад у господарстві – лад у мовленні – лад у країні – лад у душі.

Найхарактернішою для ідіостилю І. Перепеляка, як засвідчує матеріал, у першому циклі є лінгвоментальна репрезентація художньо-образного осмислення сфери Я – СІМ'Я. Зазначимо, що художньо-семантичне осмислення образів чудових людей, які змалку оточували поета, співвідноситься з ідеалами, до яких прагне ліричний герой, тому авторська інтерпретація семантичної площини Я – РОДИНА реалізується такими вербально-художніми наповненнями: Я – БАТЬКО, Я – МАТИ, Я – БАБУСЯ, Я – ДІД, Я – ВІТЧИМ, Я – ОСОБА. При цьому автор наголошує на формуванні особистості під впливом оточення: *Колись у дитинстві ось був я таким – поглянь! / – Зовсім не схожий! І на знімку ти... мертвий? / – Як це? – ОСОБА ж лишилася! – що ти верзеш? – Ні, це не так! – тепер ти людина інша... / В мене ж лице є й особа! – Вони не тривкі, Плекаєш не ти їх! А хто? – Ті, хто поруч...* (Перепеляк, 2013а: 275). Не дивно, що в **першому** змістовому центрі домінує образ дитинства на тлі трагедії народного життя. Акцентуємо увагу на суміщенні “веселого” й “сумного”, доходимо висновку, що в цьому просторі немає місця іграшкам, дитячим забавам, велосипедові, футболу, підручникам, навіть підлітковій закоханості. А лише є «тяжка праця, боротьба за життя, попечені жорнами долоні, борозенка від сльозинки роси на чолі, радість від пучки тютюну, подарованої на цигарку дідом» (Михайлин, 2014: 26). Яскраво вирізняється образ хлопчика-пастушка в поезії «Село. З гаїв...», що вдосвіта, коли «*дерева струшують росу*», виганяє людське стадо корів на вигін: *Вертаю череду по травах, / Біжу роздоллям долину. / Моргнувши вусом, дід лукаво / Дасть на цигарку тютюну. І вже стежки пастушка димлять пахучим молоком* (Михайлин, 2014: 24).

В іншому вірші, «Випалюєм цеглу», автор переносить нас на цегельний завод, де цілодобово палають печі й випалюється цегла: *Сорочку хоч викрути... Майстер втомивсь, / Ще жару додати просить. / Останню цигарку допалимо ми / І в синіх умиємось росах* (Михайлин, 2014: 24).

У вірші «Жорна» поет пригадує, коли в кожній сільській хаті знаходився нехитрий пристрій для перемелювання зерна на борошно, де метафорично автор показує, як зупинялися ночі згорьовано;

*скрипіли жорна старі; лягала роса щемляча борозенкою на чоло; су-
харик світився чорний; сіявся борошном сніг* (Перепеляк, 2013а: 376).

У поетичному макротексті І. Перепеляка художньо-семантична площина Я – СЕЛО, що здебільшого розкриває устремління ліричного героя в пошуках щастя, самовираження, майбутнього благополуччя, проходить через семантичну площину Я – ПРАЦЯ, репрезентовану здебільшого мікроконцептами Я – ЧЕРЕДА, Я – ЦЕГЕЛЬНЯ, Я – МУКО-МЕЛ. Тому семантична сфера Я – ДИТИНСТВО продовжує описовість Я – СЕРЕД, урізноманітнюючи синоніміку, образність та передаючи залученість героя до односельців, природи, робітників тощо.

У **другому** змістовому центрі поезії згруповані навколо образу революційної Куби початку 1960-х років, оскільки так званий острів Свободи ототожнювався для тогочасних земляків автора здебільшого з новим щаблем звільнення людства. Виконання інтернаціонального військового обов'язку означало для радянського солдата захист кубинської революції від іноземної інтервенції. Цікава паралель – острів Куба був невіддільний від далекої України, з усього видно, що автор не спекулював на тропічній екзотиці далекої держави, а навпаки, прагнучи від неї відірватися, показав невіддільність власного життя не від великої батьківщини – Радянського Союзу, а малої – села Оболоні на Полтавщині. Тому й визначаємо в цьому циклі три найцікавіші поезії, датовані 1963 роком: «Корабель «Полтава» у Гаванських порту», «На другім кінці планети...» та «Ніч схилилась, як мати...».

У поезії «Корабель «Полтава» у Гаванських порту» реально описана незабутня зустріч українського юнака-солдата з кораблем, що прибув до заблокованої столиці Куби з вантажем. Чужа й до болю рідна сонячна Гавана сприймається як символ другої батьківщини, а пароплав – часткою рідної української землі. Вірш визначається наявністю художніх тропів: метафорами (*кораблів тісняться каравани; бурями розведено мости*), метонімією (*я між них свою Полтаву стрів*), епітетами (*алебастрові борти; спінені моря*) (Перепеляк, 2013а: 69). Текст передає ностальгічні настрої хлопця з далекої України, який забезпечує мир і спокій революційної Куби, а водночас й омріює щасливу вільну Батьківщину. Інший вірш, «На другім кінці планети...», пронизаний головним мотивом, змальованим через образ матері, що чекає на звістку від сина, який на нічийній межі серед «залізного кулака блокади» захищає острів маленький. Метафори з рисами епітезації

передають стан напруження в природі й у душі: *на землю... пада беззоряна ніч морська; в залізний кулак блокада острів...стиска; що... газета їй принесе печаль; ...у хату бредуть на вогонь*. Художню значущість цього поетичного полотна підкреслює метонімія *допізна заснути не можуть Гавана і Оболонь* (Перепеляк, 2013а: 72). Кубинський дискурс яскраво відчувається у вірші «Ніч схилилась, як мати...», де автору довго не спиться від згадок про рідну домівку, «*про весну і посівну*». Символічні образи немовби кличуть до ріллі, плуга, серед крилатих українських верб. Своєрідний прийом поета, коли спокійний сон перериває грізна команда «*Підйом!*» і солдати швидко підняті по тривозі для виконання бойового завдання: *Тільки знов я думками / У полтавській моїй стороні. / Знову кличуть весняні / У поле мене журавлі. / Хліборобські мозолі / Зростуть на долонях мені, / І наповниться серце солдата / Любов'ю землі...* (Перепеляк, 2013а: 72) – дає змогу акцентувати нерозривності творення долі людини разом із долею її держави, батьківщини й світу.

Відзначимо, поетичний текст другого циклу Івана Перепеляка характеризується сильною експресією, потужністю переживань, зіставляваних з емоційною насиченістю його творчого Я. Тому авторське мовосприйняття когнітипу ЛЮДИНА яскраво вирізняється через ліричний суб'єкт першої особи (Его), що постає безпосереднім учасником чи спостерігачем описуваних подій або явищ. У переважній більшості віршів кубинської теми займенник Я слугує для увиразнення особистого світовідчуття, прагнення розібратися в собі, людях, у сутності життєвих і природних явищ, які поєднують мікроконцепти Я – КУБА, ЧУЖИНА, АРМІЯ, ПРИРОДА, ВІЙНА, БАТЬКІВЩИНА тощо. Вербалізація сфери Я – КУБА здебільшого лірично інтимізує поетичні контексти: *Я стрів, стою, гладжу* (Перепеляк, 2013а: 69); *Я крикнув, відкладав* (Перепеляк, 2013а: 70); *Я знайшов, збагнув, не бачив, розкрив* (Перепеляк, 2013а: 71), *Я всміхнувся, загою, скажу* (Перепеляк, 2013а: 79), *Я народився, ворожу, знайшов, не стану, побачив, взяв* (Перепеляк, 2013а: 81); *Згадаю чужину і море, / І хвиль зажурених прибій, / Де вперше я збагнув / Свою любов і смуток свій* (Перепеляк, 2013а: 83).

Нерідко в Перепеляковому мовосвіті семантичне наповнення Я дублюється з концептом МИ: *Не встигнули ще викопать землянку..., перевіряємо боєзапас... У горах близько ми були до неба* (Перепеляк, 2013а: 73) або *Ми входимо в пекельне чорне коло... В чистилищі*

проклятому конаєм, / Куди потрапимо за мить – не знаєм (Перепеляк, 2013а: 77).

Третім змістовим циклом творчості Івана Перепеляка першого періоду яскраво постають твори про батьківщину, рідний край, землю, зображені в пишній красі природи. Рідне село Оболонь, річка Сула, інші заповідні місця Полтавщини стали знаковими символами поетової батьківщини. Доцільно згадати їх: «Оболонь» (1964), «Над Сулою-рікою» (1972), «Скреса в березняку питимий сік» (1978), «На водопіллі – весняний пасаж» (1979), «Одгуляв на луках липень» (1979), «Вклонюся землі» та інші. Для Івана село Оболонь – це втілення і земної, і небесної, вищої краси (маркерами слугують зокрема білий цвіт, меди Сули). Це край, де *нуртує заметіль травнева, / Білим цвітом світяться сади. / Вечір підійма крило вишневе, / Кида срібло на твої сліди...*; а Сула в безкраю далечинь / *Медами котить літо* (Михайлин, 2014: 30). Поет, поглиблюючи свої патріотичні почуття до батьківщини, розширює світогляд читача про рідний край та його красу в низці поезій: «Оболонь. Цегельня», «Груша. Оболонь», «Оболонь. Хата», «Серпень. Оболонь», де він показаний підлітком, що *рано взявся за лопату; жив, хоч не шикарно та щасливо; бачив перспективу; з лопатою важкою... починав письменницьку кар'єру* (Перепеляк, 2013а: 263), а *груша собі росте, для всеньких очей багатіє / Дитинство моє голодне – радістю загляда* (Перепеляк, 2013а: 269). Рідна хата опоетизована такими рядками: *...під парусами твоїх білих стін / пливе за обрій моє рідне слово!; Та в світі ти – надійний мій заслін; Немов подібна ти вже до руїни; Та не зміню тебе я на хори / ти – у житті останній мій редут* (Перепеляк, 2013b: 162). Тут спостерігаємо індивідуально-авторське оновлення традиційної символіки «хата – затишок, фортеця, джерело життя», що тяжіє до Біблейського «спочатку було слово». Як душевну реліквію, автор зберігає в серці любов до річки Сули на тлі далечини, яка *«медами котить літо», а вода «біжить в двокриллі берегів», і «далеко відпливає під небом голубих високих днів»*. Як бачимо, семантична площина Я – ПРИРОДА підкреслюється в наповненнях Я – ВОДА, Я – РІЧКА, Я – ВІТЕР тощо. Наявний паралелізм “водний потік” означає становлення і змушнення особистості: *Нехай ріка ця мілини не знає, / щоб я ніколи з неї не мілів* (Перепеляк, 2013а: 551). Варто зазначити, що поету до вподоби описи природи, переважно літні й весняні, і він любить

наповнювати ці пейзажі зоровим образами, що слугують джерелом насаги: *Собі наказую: – Не легковаж! – / Серезку обминаючи ольхову. / І наслухаю в тишині діброви – / Синиці безневинний репортаж* (Михайлин, 2014: 30). За допомогою метафоризації автор передає мінливість, пробудження весни як прекрасної пори року: *І напороть розквітне, що Природа / До часу приховала в тайнику* (Михайлин, 2014: 30). Спостерігаючи за природою, І. Перепеляк втілює її в словесні образи, що дають змогу гнучко відобразити її красу, не завдавати цій землі лиха, не порушувати красу світу. Асоціації «липень – дуби – птаха – спомин літа» розкривають естетичну досконалість автора: *спомин літа / Став дорожчим, / Зав’язав у перевесло / Пригорщу тепла...* (Перепеляк, 1983: 59).

Художньо-семантична площина *Я – ЗЕМЛЯ* реалізується в ліричному контексті поезії «Вклонюся землі». Варто зазначити, що ліричний герой продовжує описовість *Я – ПОЛЕ*: *Оглянувши поле, / прощаюся довго й нелегко; Я – ЗОРЯ*: *Вклонюся землі / І світлій над степом зорі; Я – СТЕП*: *І степ не докличеться / Довго з дороги мене...*; *Я – МОЇ РЕЧІ*: *Прихилиться хміль, / як вернуся до рідних воріт. / Задивляться з тину / Полив’яні вимиті глеки. / Мене понесуть вороні / У незвіданий світ; Я – ДУША*: *І зойкне душа*, зауважимо, у першій строфі «як в осінньому небі лелека», у четвертій (останній) – «як поранений в небі лелека» (Перепеляк, 2013а: 544). Поняття “земля” для автора є багатовекторним, а вербалізація семантичного наповнення цієї сфери відбувається також з метою передати стан самотності та ностальгії.

Четвертий змістовий пласт згрупував поезії, переважно присвячені нашій тернистій історії, національній культурі. Варто наголосити, що цю тему поет реалізує в портретних віршах, де герої сприймаються через єдиний вимір – масштаб України. Хоча написані вони в різний час і реально відтворюють постаті видатних українців, але водночас розширюють і концепт «Україна» в призмі філософської свідомості автора. Заспівом цієї тематики можна вважати вірш «Козацька балада» (1964), глибше реалізується вона в портретних віршах «Остап Вересай» (1970), «Леся Українка в Сурамі» (1978), «До портрета Тараса Шевченка» (1978), «Молитва Івана Вишенського» (1986) та ін.

Зазначена вище поезія «Козацька балада» в народно-поетичній традиції змальовує громаду, яка перед загрозою ординської навали

шукає собі отамана. Поет зображує традиційну для українців екзистенційну ситуацію – очільником народних мас у боротьбі проти загарбників мусить бути співець, який виконує роль військового й політичного ватажка. Авторський задум втілено, зокрема, через такі художні прийоми: епітізацію й метафоризацію (*добрі струни; в аркані доля тяжка; втомлена дорога; закам'янілий, з печаллю на чолі*); персоніфікацію (*впала прірвою дорога; кобза в мандри не веде; ударив... перший дзвін у спокій душ; скорботно сонце покотилось полем*) (Перепеляк, 2013а: 27). Ряд риторичних запитань у першій строфі налаштовує читача на сприйняття індивідуального авторського розуміння, що супроводжує віру ліричного героя (громади) в перемогу кращого життя (ГРОМАДА – ОРДА – СПІВЕЦЬ – ПЕРЕМОГА).

У вірші «Остап Вересай» його герой-кобзар прозрів у сліпоті, бо в любові до України знайшов свою долю. Цікава семантична сфера АВТОР – ОСТАП ВЕРЕСАЙ – УКРАЇНА поступово активізується через логічне переміщення думок: *незрячим жив, / а бачилось далеко – у сліпоту не канув, а прозрів – стихав... спів, / ішов до джерела...у спеку – в хати убогі... до людей / його шляхи... водили – міг стільки перейти... доріг / з мороку зорю... побачив* (Перепеляк, 2013b: 263).

Дещо ближчими до сприйняття ролі поета й поезії в житті суспільства є інші його вірші, де Леся Українка символічно сприймається через образ зорі. Скінчивши свій життєвий шлях у грузинському містечку Сурамі, поетеса довела, що її творчість належить не лише Україні, але й світові: *Я дивлюсь на списану сторінку, / І зоря з'являється з імлі. / Не були б Ви Леся Українка – / Лесею б Грузинкою були!* (Перепеляк, 2013b: 257). У поезії «Тарас Шевченко. Мангишлак» звучать спільні мотиви автора й Шевченка-солдата під час страждань на військовій службі. Влучні порівняння (*окрик фельдфебеля, / наче удар батога / мов шпигрутени – думи шмагають*), відоме гасло «*Не каюсь!*», низка символів (*нудьга, камінні мури, думи, слава, сльоза, біль*) підносять поета-пророка на висоту національного пророка, а його портрет – не тільки зовнішній символ, а й знак глибокої пошани Шевченкового слова кожним українцем: *знову в хаті із покутя / Зводиться слово Шевченка...Лиш затяте «Не каюсь!» / На Чернечу всіх нас підійма...* (Перепеляк, 2013b: 260). Також у своїй молитві просить спасіння не для себе, а для України «*аскет, монах, затворник*» Іван Вишенський. Портретний вірш «Молитва Івана Вишенського»

теж розширює образ України в ракурсі філософської свідомості автора, де серед автобіографічної площини, органічної для кожного митця, поступово почали окреслюватися нові аспекти власного погляду на світ і самого себе. Реалізація концепту *Я* постає в наповненні семантичної сфери *Я* – *МІЙ ВНУТРІШНІЙ СВІТ: великий світ мовчить, одворожила доля, невже він помилився, / завівши з Богом дружбу, і не знайшов нікого, / нічого не побачив, я з вами не піду, і затуливсь од світу / замість меча – хрестом* (Перепеляк, 2013b: 108). Як заклик внутрішній, духовний, звучить молитва: *Вкраїнонько моя! / несучи добро у віно!* (Перепеляк, 2013b: 108).

Етапи й віхи внутрішньої біографії Івана Михайловича Перепеляка яскраво змальовано в поезіях, що належать до *п'ятого* змістового циклу. Ці твори згруповані за подібністю, де внутрішній світ ліричного героя тяжіє до любові, кохання, гармонії, спостереження за красою природи й людини. Наявні тексти вражають своєю глибокою конфліктністю, суперечливістю внутрішнього світу, а то й духовною драмою. Сюди слід віднести «Чого сумні стають оті слова» (1973), «У надвечір'я – особливі чари» (1975), «Є люди – не відразу їх збагнуть» (1975), «Невже це поле, що шукало казку» (1988), «Що слава, як лишень вона твоя?» (1988), «В ім'я любові і добра» (1988), «У дзеркалі» (1988), «Ніч» (1987) та інші.

Говорячи про репрезентацію семантичної площини *Я* – *МОЄ ЖИТТЯ*, варто відзначити, як автор репрезентує ірреальний світ у власному мовомисленні, тому так важливі для героя образи «кінцевої станції», до якої несе героя «*тривожний вітер*»; думки про беззахисність світу без авторового захисту його; конотації, переливи символічних значень, особливо образу Дніпра – знакової для поета річки: *Є люди... Скільки треба мати снаги, / Щоб звеселять життєві береги!* (Перепеляк, 2013a: 111). Цікавить митця зізнання: *Мені було потрібно вік прожити, / Щоб міг себе нарешті зрозуміти;* і запитання: *Невже цей світ мені явивсь примарно, / І півжиття свого прожив я марно?*; і гіркий, але відвертий підсумок: *Ховався в усміх, як душа боліла, Ненависть обминав, любив несміло* (Перепеляк, 2013a: 111).

У поетичному мовомисленні І. Перепеляка яскраво репрезентовано семантичну площину *Я* – *МОЄ ЖИТТЯ*, де ліричний герой то шукає щастя, то закохується, то перебуває в стані розчарування, пасивності, духовно збагачується шляхом самопостережень і саморефлексії,

тому можна чітко бачити його потяг до філософських тем. Дослідження образно-сміслового ланцюга *Я – СВІТ – ЩАСТЯ – СЛАВА – ЛЮБОВ – ДОБРО – КОХАННЯ – СМЕРТЬ* дає змогу зробити висновок, що внутрішній світ поета та його героїв філософськи насичений і невіддільний від пошуків гармонійного життя із собою та світом.

Висновки

Здійснений аналіз мовно-художнього вираження концепту *Я (EGO)* в ідіолекті І. Перепеляка засвідчує його когнітивну багатогранність і демонструє поліваріативність інтерпретацій. Концептуалізація *Я* передовсім сприяє усвідомленню авторської позиції щодо життєвих цінностей, історичної долі батьківщини, України, світу та зближенню *Я* з образом ліричного героя, водночас зі своїм та нашим сучасником, кожним читачем як учасником важливих подій чи спостерігачем-аналітиком.

Аналіз ідіостилу Перепеляка дав змогу виокремити декілька змістових циклів, репрезентованих самобутнім вираженням концепту *Я (EGO)*. У першому циклі домінує художньо-образне осмислення сфери *Я – СІМ'Я*, що увиразнюється зіставленням із семантичною площиною *Я – СЕЛО, Я – ПРАЦЯ* та відбиває становлення особистості. Другий цикл, де автор відображує дорослішання героя, усвідомлення себе й свого місця у світі, презентують переважно мікроконцепти *Я – КУБА, ЧУЖИНА, АРМІЯ, ПРИРОДА, ВІЙНА, БАТЬКІВЩИНА*. У третьому циклі, де загострено увагу на нерозривності зв'язку людини з рідним краєм, спостерігаємо переважно індивідуально-авторське оновлення сфери *Я – ПРИРОДА, Я – ЗЕМЛЯ, Я – ДУША*. У четвертому циклі концептуалізація *Я* відбувається здебільшого через осмислення історії, долі видатних історичних та культурних діячів у нероздільному зв'язку з долею Вітчизни й з долею ліричного героя. У п'ятому змістовому циклі репрезентація семантичної площини *Я – МОЄ ЖИТТЯ* ґрунтується на особистісних переживаннях (автора й ліричного героя), уподобаннях, пошуках, прагненні гармонії.

За допомогою мовно-виражальних засобів, зокрема епітетів та метафор, І. Перепеляк демонструє різні грані нашої реальності – внутрішньої та зовнішньої, інтимної та соціумної – у їхньому взаємозв'язку, вибудовуючи на загальномовному та етнокультурному підґрунті власну неповторну морально-філософську модель «ЛЮДИНА – СВІТ».

Здійснене дослідження розкриває мовно-художнє багатство ідіолекту Івана Перепеляка й розгортає перспективу його повного лінгвокогнітивного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Голобородько, К. Ю.** (2010). *Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація*. Харків: ХІФТ. 2. **Михайлин, І. Л.** (2014) *Іван Перепеляк: літературний портрет*. (2-ге вид., доп.). Харків: Майдан.

ДЖЕРЕЛА

1. **Перепеляк, І. М.** (2013а). *Поезії та поеми*. (Т. 1). Харків: Майдан. 2. **Перепеляк, І. М.** (2013b). *Поезії та поеми*. (Т. 2). Харків: Майдан.. 3. **Перепеляк, І. М.** (1983). *Над Сулою-рікою*. Харків: Прапор.

REFERENCES

1. **Holoborodko, K. U.** (2010). *Idiostyl Oleksandra Olesia: linhvokohnityvna interpretatsiia* [Idiostyle of Oleksandr Oles: linguocognitive interpretation]. Kharkiv: Kharkiv Historical and Philological Society [in Ukrainian]. 2. **Mykhailyn, I. L.** (2014). *Ivan Perepeliak: Literaturnyi portret* [Ivan Perepelyak: Literary portrait]. (2nd ed.). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Perepeliak, I. M.** (2013a) *Poezii ta poemu* [Poetry and poems]. (Vol. 1.). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 2. **Perepeliak, I. M.** (2013b). *Poezii ta poemu* [Poetry and poems]. (Vol. 2.) Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 3. **Perepeliak, I. M.** (1983) *Nad Suloiu-rikoiu* [Over the Sula River]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].

Горенко Вікторія Миколаївна – аспірант кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-099-568-96-12

E-mail: viktoriagorenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2697-2214>

Gorenko Viktoriia Mykolaievna – Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 29 квітня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Горенко В. М. Концепт Я (EGO) в змістових центрах поета Івана Перепеляка. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 55. С. 91–104. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.55.09>

АРА: Горенко, В. М. (2021). Концепт Я (EGO) в змістових центрах поета Івана Перепеляка. *Лінгвістичні дослідження*, 55, 91–104. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.55.09>